

Svijest bez strukture

SLOBODAN VUKIĆEVIĆ

Filozofski fakultet, Nikšić

1. Uvod

Jedinstvo savremenog svijeta je veoma manifestno u opštem opredjeljenju za demokratiju. Razlike, i to veoma bitne, nastaju pri koncipiranju demokratije kao sistema ideja, institucija i procesa, demokratizacije u porodici, radu, obrazovanju i konačno demokratije kao ideologije i filozofije. Pri tome se javlja dilema: da li su *demokratski ideali univerzalnog karaktera* tako da jedini problem ostaje njihova globalna primjena, ili su za razvoj demokratije presudne osobene *kulturne istorije* pojedinih društava i formiranja demokratske strukture svijesti.

Univerzalnost demokratskih ideala se izvodi iz univerzalnosti ljudske prirode u okviru čega je formirano specifično shvatanje čovjeka kao *autonomnog bića*. Pojedinaac je izvorna opštost. On je sposoban da bude slobodan, da ostvari sebe kroz svoje postupke i da posjeduje neotuđiva prava u odnosu na zajednicu kojoj pripada. Prema tome, demokratija za pojedinca nije *samo ideja već doživljeno iskustvo* kroz osjećaj autonomije, slobode, težnje za slobodom i kroz posjedovanje neotuđivih prava.

Sve ovo ne znači da se u prirodi i društvu ne dešavaju mnoge stvari koje vrše pritisak na pojedinca. Naprotiv, treba imati u vidu da cjelokupno iskustvo, pa i demokratsko, pojedinac stiče u procesu socijalizacije koji se uvijek odvija u specifičnim koordinatama socijalnog razvoja i prihvaćenog sistema vrijednosti svakog konkretnog društva. Ove koordinate nijesu univerzalne.

Očigledno naprijed istaknutu dilemu treba prevazići zauzimanjem srednjeg stava: uvažiti univerzalnost ljudske prirode i time univerzalno važenje nekih načela demokratije ali istovremeno i specifičnosti kulturne istorije kao korijene demokratije. Nije prihvatljiv *antropocentrizam* ali još manje *sociocentrizam*.

Za dalju elaboraciju ovog opšteg teorijskog polazišta značajno je razlikovati zapadnjački stil demokratije, u čijoj je osnovi "individualizam", i nezapadnjački koji insistira na kolektivizmu, zajedništvu tj. neindividualnom karakteru osnove demokratije. U prvom slučaju je pojedinac kao autonomno biće osnova demokratije, u drugom se čovjek svodi na pasivnog "Träger" društvenih sila.

Zavisno od opredjeljenja u prethodnom izboru postavlja se okvir institucionalizovanog ograničenja vladine moći (prije svega mjesto i uloga moderne države), odnos privrednog razvoja i demokratije, demokratije i tradicionalnih vrijednosti kao i odnos posredničke strukture i demokratije. U okviru posredničke strukture treba naročito izdvojiti na jednoj strani: porodicu, organizovanu religiju i lokalne zajednice, a na drugoj: zadruge, radničke sindikate i udruženja za unapređenje i zaštitu posebnih interesa. Sve ove institucije su od bitnog interesa za narod. One, pored toga, omogućavaju oblikovanje ličnog interesa te strukture svijesti pojedinaca i predstavljaju "prirodni" kanal uključivanja pojedinaca u velike strukture.

Neke od naznačenih momenata demokratije provjeravamo na rezultatima ispitivanja društvene strukture i kvaliteta života, sprovedenog u Crnoj Gori u okviru Konzorcijuma instituta društvenih nauka Jugoslavije (anketirano 940 ispitanika 1990. godine). Analizom stavova anketiranih o naznačenim pitanjima ukazaćemo na neke strukturalne ili pak destrukturalne elemente njihove svijesti.

2. Pojedinac - vlast

Poznato je da proces socijalizacije ima dvojak karakter: kroz njega pojedinac gradi svoj identitet, svoju specifičnost tj. svoju ličnost, ali i postaje član zajednice. U

svakom slučaju kroz ovaj proces od ranog djetinjstva pojedinac gradi strukturu svojih interesa, potreba i svijesti. Nesporno je da u ovom procesu ljudska kultura ima prvorazredni značaj. Ljudske kulture se razlikuju u svojim osnovnim vrijednostima pa je i njihov uticaj na pojedinca veoma različit. Paskal je još u XVII vijeku rekao da ono što je istina na jednoj strani Pirineja, pogrešno je na drugoj. Očigledno, sasvim je osnovano postaviti pitanje da li kultura određenog društva vrši ili je vršila uticaj na obrazovanje pojedinaca koji osjećaju potrebu za demokratijom, odnosno za koje "demokratija predstavlja prihvatljiv projekat".

Odgovor na ovo pitanje potražićemo ovdje na osnovu stavova anketiranih o odnosu interesa kolektiva i interesa pojedinaca i naročito odnosa pojedinca i vlasti. Ogromna većina anketiranih 76,4% (potpuno 57,6%, djelimično 18,8%) daje prednost interesima kolektiva u odnosu na interese pojedinca. Očigledno - uticaj socijalističke ideologije u kojoj je čovjek - pojedinac redukovan na pukog nosioca socijalnih sila.

Povezanost varijabli "prednost interesima kolektiva u odnosu na interese pojedinaca" i "zanimanje" je srednjeg intenziteta ($\chi^2=168 \times 8602$, $P=L0,00001$, $C=0,4122$, $Ck=0,4371$). Najveću prednost interesima kolektiva daju lica sa ličnim primanjima (preko 90%), zatim rukovodeće osoblje (82%), pa proizvođači (67%) i na kraju stručnjaci (64%). Varijabla "prednost interesima kolektiva u odnosu na interese pojedinca" i varijabla "škola" su takođe u povezanosti srednjeg intenziteta ($\chi^2=139 \times 5153$, $P=L0,00001$, $C=0,3803$, $Ck=0,4066$). Najveću prednost interesima kolektiva daju anketirani sa završenom osmogodišnjom školom (78,4%), zatim sa srednjom školom (78%) i najmanju sa završenim fakultetom (66%). Interesantno je da varijable "prednost interesima kolektiva u odnosu na interese pojedinca" i "članstvo u SKJ" nijesu statistički značajno povezane ($\chi^2=16 \times 3894$, $P=0,04$, $C=0,1396$, $Ck=0,1723$). Znači, politički determinizam SK kao monopolske partije jednako je vršio uticaj na sve članove društva u pogledu nametanja "kolektivizma" u odnosu na "individualizam". Čak je nešto veći procenat "nečlanova" SK koji daju prednost interesima kolektiva u odnosu na interese pojedinaca (nije član SK=77,3%, Bivši SK=75,8% i SK=75%).

Kakvo je doživljeno iskustvo pojedinaca u davanju prednosti interesima kolektiva u odnosu na interese pojedinaca najbolje ćemo vidjeti na osnovu stavova anketiranih po pitanju odnosa pojedinca i vlasti. Anketirani su veoma čvrstog ubjeđenja da će pojedinac teško ostvariti svoja prava ako je u sukobu sa vlašću (71,2% djelimično ili potpuno se slaže sa tim stavom). Jasan pokazatelj o monopolskoj poziciji vlasti i nedostatku institucionalizovanog ograničenja vladine moći. Zbog toga iznenađuje podatak da ogromna većina anketiranih daje prednost interesima kolektiva u odnosu na interese pojedinaca.

Varijabla "pojedinac teško ostvaruje svoja prava ako je u sukobu sa vlašću" nalazi se u povezanosti sa varijablama "zanimanje" i "radno mjesto" anketiranog ($\chi^2=120 \times 7297$, $P=0,00$ $C=0,3573$, $Ck=0,3789$) dok sa varijablama "škola", "radno mjesto oca", "radno mjesto djeda", i "članstvo u SK" nije u povezanosti. Naprijed istaknute konstatacije potvrđuju i stavovi 67,2% anketiranih da jedino onaj pojedinac koji je u vlasti može ostvariti svoje interese. Svega 24,5% se ne slaže sa tim stavom, među njima je 15,3% onih koji se djelimično ne slažu.

Izgrađena demokratska svijest nema dileme o tome da je podjela vlasti na sudsku, zakonodavnu i izvršnu osnova demokratije. Ona je neophodan izraz institucionalizovane ograničenosti i kontrole vladine moći.

Pokazatelji našeg istraživanja ubjedljivo govore o tome da takva demokratska svijest u crnogorskom društvu nije izgrađena. Podijeljenost anketiranih po pitanju odnosa sudstva i vlasti je očigledna. Djelimično ili potpuno 50,1% anketiranih smatra da sudstvo mora služiti vlasti, dok je 39,7% onih koji se sa tim stavom potpuno ili djelimično ne slažu, a 10,2% neodlučnih. Zapaža se naročito visok procenat

neodlučnih (iznad 25%) kod individualnih poljoprivrednika i radničkih zanimanja, što upućuje na razmišljanje da li su pitanje dobro razumjeli.

Varijabla "sudstvo mora služiti vlasti" i varijable "zanimanje", "škola" i "radno mjesto anketiranog" su u povezanosti srednjeg intenziteta ($x^2=138 \times 5460$, $P=0,00001$, $C=0,3792$, $Ck=0,4021$; $x^2=141 \times 8426$, $P=0,00001$, $C=0,3830$, $Ck=0,4095$; $x^2=155 \times 1911$, $P=0,00001$, $C=0,3979$, $Ck=0,4220$). Kod zanimanja najveću saglasnost izražavaju radnička zanimanja, zatim rukovodioci i na kraju stručnjaci, a kod škole saglasnost je u obrnutoj srazmjeri sa stepenom završene škole (odgovori "da": bez škole 70%, osnovna škola 58%, SS 52% i VSS 30%).

Jednakost pred zakonom svih ljudi ne postoji prema stavovima preko 55% anketiranih, dok je 35% anketiranih ubijeđeno (djelimično ili potpuno) da jednakost postoji. Zapažamo da je relativno visok procenat neodlučnih naročito kod radničkih zanimanja. Povezanost, statistički značajna, je između varijable "jednakost pred zakonom" i "radno mjesto anketiranog" ($x^2=133 \times 9880$, $P=0,00$, $C=0,3738$, $Ck=0,3964$). Redoslijed prema saglasnosti da u našem društvu postoji jednakost svih ljudi pred zakonom je slijedeći: političari (67% odgovora "da"), rukovodioci (42%), stručnjaci (35%), radnici (33%) i privatnici (20%). Varijabla "jednakost pred zakonom" sa drugim ispitivanim varijablama je u neznačajnoj povezanosti ("zanimanje", "škola", "radno mjesto oca") ili uopšte nema povezanosti ("radno mjesto djeda", "članstvo u SKJ").

Ogromna većina naših ispitanika (76%) smatra da je "svaki narod bez vođe kao čovjek bez glave" što znači da preferiraju autoritarni sistem državne vlasti. Vrijednost i uloga čovjeka, građanina se potcjenjuje a izuzetno povjerenje pridaje sposobnostima "vođe".

Varijabla "svaki narod bez vođe je kao čovjek bez glave" je u statistički značajnoj povezanosti sa varijablama "zanimanje", "škola" i "radno mjesto anketiranog" ($x^2=140 \times 1446$, $P=0,00001$, $C=0,3811$, $Ck=0,4041$; $x^2=166 \times 2153$, $P=0,00001$, $C=0,4095$, $Ck=0,4378$ i $x^2=146 \times 3195$, $P=0,00001$, $C=0,3881$, $Ck=0,4116$). U okviru zanimanja najznačajniju potvrdu ovog stava daju političari, zatim privatnici, individualni proizvođači, radnička zanimanja i na kraju su rukovodioci i stručnjaci. Isti redoslijed je kod radnih mjesta anketiranih: političari, privatnici, NK, PK, KV, VK, SS i na kraju direktori i stručnjaci. S obzirom na školsku spremu imamo slijedeći redoslijed: bez škole (90% odgovora "da"), osmogodišnja škola (82%), SS (78%) i fakulteti (58%). Varijabla "svaki narod bez vođe je kao čovjek bez glave" nije u statistički značajnoj povezanosti sa varijablama "radno mjesto oca", "radno mjesto djeda" i "članstvo u SKJ").

Iako preferiraju autoritarni sistem ipak su anketirani veoma jedinstveni u opredjeljenju da pretpostavljene ne treba poslušati kad nijesu u pravu (81% anketiranih tako misli). Ova varijabla ("pretpostavljene treba slušati i kad nijesu u pravu") nema statistički značajnu povezanost sa ispitivanim varijablama. Odavde se može zaključiti da u svijesti našeg građanina prevladava opredjeljenje ka čistom autoritarnom sistemu u kojem je državna vlast usredsređena u jednoj ličnosti ili maloj grupi ljudi kojima treba dati bezgranično povjerenje.

Slobodu govora kao elementarni uslov demokratskog ispoljavanja čovjeka relativno visok procenat (38%) anketiranih ocjenjuje kao faktor dezintegracije društva. Posebno je interesantno što radnička zanimanja u tom pogledu iskazuju najčvršći stav (40% se potpuno ili djelimično slaže), zatim su rukovodioci sa 36% i na kraju stručnjaci sa 28% onih koji se potpuno ili djelimično slažu. Prema školskoj spremi imamo: bez škole i sa osmogodišnjom školom 41% onih koji se potpuno ili djelimično slažu, sa SS 44% i sa fakultetom 31%. Povezanost varijable o slobodi govora sa varijablom "radno mjesto anketiranog" potvrđuje strukturnu vezu sa varijablom "zanimanje". Sa drugim ispitivanim varijablama nema statistički značajne povezanosti.

Sada imamo pokazatelje istraživanja koji na neki način protivrječe nekim prethodnim. Svega 20% anketiranih ne vjeruje u to da će društveni napredak uvijek

počivati na privatnom vlasništvu i to 7% potpuno a 13% djelimično. Djelimično ili potpuno je uvjeren 63% da će privatno vlasništvo uvijek biti osnov društvenog napretka dok je 17% neodlučnih. Ako imamo u vidu sociološko značenje svojine kao društvenog odnosa među ljudima s obzirom na životne potrebe (materijalne i duhovne prirode) onda bi ovako čvrsto opredjeljenje anketiranih za privatnu svojinu pretpostavljalo i opredjeljenje za "individualizam" kao osnov demokratije a ne za autoritarni sistem društvene vlasti kako smo naprijed konstatovali. Ovo tim prije što varijabla "privatno vlasništvo kao osnov društvenog napretka" pokazuje malo ili nimalo povezanosti sa ispitivanim varijablama ("zanimanje", "škola", "radno mjesto anketiranog" - malo i "radno mjesto oca", "radno mjesto djeda" i "članstvo u SKJ" - nimalo).

Još je čvršće uvjerenje u prednost privatnog vlasništva kada su u pitanju privatna poljoprivredna proizvodnja i snabdjevenost. Ogromna većina anketiranih od 84% vjeruje da privatna poljoprivredna proizvodnja omogućava bolju snabdjevenost. Ovdje takođe nema statistički značajnih razlika s obzirom na ispitivane varijable. Naravno, poljoprivrednici su najubjeđeniji (93%), zatim direktori i stručnjaci (83%), pa radnici (75%).

Pri raspravi o odnosu pojedinca i vlasti veoma je bitno onto-antropološko stanovište o čovjeku i njegovoj prirodi. O tome govore stavovi anketiranih u vezi sa podjelom ljudi na jake i slabe. Preko 50% anketiranih podržava podjelu ljudi na dvije glavne vrste - jake i slabe. Varijable "podjela ljudi na jake i slabe" i "zanimanje" stoje u statistički značajnoj povezanosti ($\chi^2=96 \times 6985$, $P=0,001$, $C=0,3147$, $C_k=0,3337$). Podjela na jake i slabe postoji po mišljenju pripadnika radničkih zanimanja u 65%, zatim su stručnjaci sa 43% i na kraju rukovodioci sa 18%. Još je veća povezanost varijabli "podjela na jake i slabe" i "završena škola" ($\chi^2=127 \times 8103$, $P=0,00001$, $C=0,3663$, $C_k=0,3915$). Redoslijed je slijedeći: bez škole (90% odgovora "da"), sa osmogodišnjom školom (66%), SS (58%), fakulteti (44%). Povezanost između varijabli "podjela na jake i slabe" i "radno mjesto anketiranog" je ista kao kod zanimanja. Prvo su radnička mjesta, zatim stručnjaci i na kraju direktori i političari. Nema statistički značajne povezanosti sa drugim ispitivanim varijablama ("radno mjesto oca", "radno mjesto djeda" i "članstvo u SKJ").

Skoro iste rezultate smo dobili i u vezi sa stavom da je "najvažnija stvar za djecu učiti ih poslušnosti prema roditeljima". Da je učenje poslušnosti prema roditeljima za djecu najvažnija stvar ne slaže se djelimično ili potpuno 49% anketiranih, dok se 47% sa tim slaže - djelimično ili potpuno. Znači, i ovdje imamo skoro potpunu podijeljenost anketiranih.

Varijabla "poslušnost djece prema roditeljima" i varijabla "zanimanje" su u statistički značajnoj povezanosti ($\chi^2=115 \times 8448$, $P=0,00001$, $C=0,3509$, $C_k=0,3721$). Odgovore "da" dalo je 52% iz radničkih zanimanja, 31% stručnjaka i 27% rukovodilaca. Isto je sa varijablom "radno mjesto anketiranog". Varijabla "poslušnost djece prema roditeljima" i varijabla "završena škola" su u statistički značajnoj povezanosti. Prema podržavanju ovog stava imamo slijedeći rang: bez škole (90% odgovora "da"), osmogodišnja škola (59%), srednja škola (48%) i fakulteti (28%). Varijabla "poslušnost djece prema roditeljima" i varijable "radno mjesto oca", "radno mjesto djeda" su neznatno povezane dok za varijablu "članstvo u SKJ" nema povezanosti.

3. Mjesto i uloga države

Mnogo je dokaza u savremenom društvu da su ekonomski razvoj i demokratija vrijednosti kojima ljudi teže. Birokratizovani spoljni pritisak može dati određene rezultate u privrednom razvoju ali na kratki rok. Temeljni privredni razvoj vrši pritisak za uvođenje demokratije. Pri svemu ovome moderna država ima višestruku i nezamjenljivu ulogu. Naravno, ne samo u odnosu na privredni razvoj nego i na mjesto i položaj pojedinca u duštvu.

Naši ispitanici i po pitanju mjesta i uloge države ispoljavaju u svojim stavovima podijeljenost i relativno visoku neodlučnost. Djelimično ili potpuno 53% anketira-

nih smatra da država treba da ima veću ulogu u upravljanju privredom. Dosta je neodlučnih (21%). Varijabla "država mora danas imati veću ulogu u upravljanju privredom" i varijable "zanimanje" i "radno mjesto anketiranog" se nalaze u statistički značajnoj povezanosti ($\chi^2=127 \times 0,959$, $P=0,00001$, $C=0,3654$, $C_k=0,3874$; $\chi^2=149 \times 0,4539$, $P=0,00001$, $C=0,3916$, $C_k=0,4153$). Radnička zanimanja imaju 67% odgovora "da", rukovodioci 55%, stručnjaci 43%, a s obzirom na radna mjesta imamo ovaj redoslijed: NK, PK, KV i VK 62%, direktori 57%, stručnjaci 37%. Druge ispitivane varijable ("škola", "radno mjesto oca", "radno mjesto djeda" i "članstvo u SKJ") ili imaju neznatnu ili uopšte nemaju statistički značajnu povezanost sa varijablom "država mora danas imati veću ulogu u upravljanju privredom".

Potpuno nezavisnost radnih kolektiva od države bira 59,5% (djelimično ili potpuno); i u ovom slučaju imamo relativno visok procenat neodlučnih (21%). Nema statistički značajne povezanosti varijable "potpuna nezavisnost radnih kolektiva od države je uslov privrednog rasta" i drugih ispitivanih varijabli: "zanimanja", "škole", "radnog mjesta anketiranog", "radnog mjesta oca", "radnog mjesta djeda" i "članstva u SKJ". To znači da kod svih anketiranih postoji podijeljenost u opredjeljenju po ovom pitanju.

Mjesto i uloga državne vlasti bitno zavise od karaktera političkog sistema u jednom društvu, i naravno položaj pojedinca tj. građanina. Većina od 66% anketiranih je u uvjerenju da višepartijski sistem omogućava svim građanima da se ispolje dok je ubjedljiva manjina od 15% koji u to ne vjeruju. Relativno je visok procenat neodlučnih - preko 19%. Povezanost varijable "višepartijski sistem garantuje izražavanje interesa svih društvenih grupa" i prethodno naznačenih varijabli nije na nivou statističke značajnosti.

4. Nacija, država, pojedinac

Rezultati istraživanja pokazuju da većina anketiranih (potpuno ili djelimično 72%) ne misli da svaka nacija mora imati svoju državu. S obzirom na zanimanje i radno mjesto uočava se neznatna razlika između radnika (78%) i stručnjaka i direktora (86%). Takođe se mora primijetiti da neslaganje sa stavom da svaka nacija mora imati svoju državu raste u upravnoj srazmjeri sa stepenom škole anketiranih (bez škole 60%, osnovna škola 66%, SS 71% i fakulteti 86%). Sa drugim varijablama "radno mjesto oca", "radno mjesto djeda" i "članstvo u SKJ" nema statistički značajne povezanosti.

Po pitanju odnosa sigurnosti i života u sredini gdje je većina pripadnika svoje nacije imamo podijeljenost anketiranih. Sigurnost pojedinca ne veže za život u sredini gdje žive pripadnici njegove nacije 57,6%, 32,7% to čini, dok ih je 7,7% neodlučnih. Nema značajnije razlike kod anketiranih s obzirom na ispitivane varijable, sem što je nešto više neodlučnih kod radnika.

Odnosi među nacijama samo na bazi saradnje ali ne i povjerenja ne dobijaju podršku kod 53% ispitanika. Prema tome i ovdje imamo jasnu podijeljenost anketiranih na one koji podržavaju i one koji ne podržavaju istaknuti stav.

Po ovom pitanju određene razlike postoje s obzirom na zanimanje i radno mjesto (najizričnije odbijaju ponuđeni stav rukovodioci 64%, stručnjaci 60% i radnici 50%), kao i na završenu školu (rang po stepenu neprihvatanja ponuđenog stava: fakulteti 60%, SS 53%, osmogodišnja škola 47% i bez škole 10%).

5. Neka uopštavanja

Strukturu svijesti pojedinca sa stanovišta njegove ljudske prirode i uticaja koje na njega vrše prirodni i društveni faktori izvan njega neophodno je sociološki istraživati u kompleksnijem teorijsko-metodološkom tretmanu, a ne samo analizom stavova kao što je to ovdje učinjeno. Neophodna su dalja izučavanja nalaza ovog istraživanja komplementarnim korišćenjem više metoda: komparativnom analizom različitih

pravno-institucionalnih sistema, uticaja ljudske kulture, kvantitativnom i kvalitativnom analizom dokumentacije i dr.

Analiza stavova naših ispitanika ipak omogućava uočavanje dilema, neizdiferenciranosti, podijeljenosti, čak kontradiktornosti u svijesti pojedinca koje ne karakterišu autoritarni sistem državne vlasti.

Poznato je da je privatna svojina glavno sredstvo pomoću koga pojedinci definišu, štite i pronalaze mjesto u društvu. Kod naših ispitanika imamo značajno opredjeljenje za privatnu svojinu, ali još značajnije za stav da je "svaki narod bez vođe što i čovjek bez glave".

U okviru ovoga je i podijeljenost anketiranih po pitanju mjesta i uloge države u društvu, neophodnosti podjele vlasti kao osnove institucionalnog ograničenja i kontrole vladine moći i uopšte funkcionalne moći moderne države, a u vezi sa tim demokratske pozicije pojedinca u društvu.

Očigledno je da svijest o nužnosti dualiteta subjektiviteta svojine između pojedinca i društva nije izdiferencirana. U tom dualitetu pojedinac i svi oblici redukovano, društvenog, porodica, preduzeće itd., su nesporni posjednici ali je njihovo vlasništvo posredovano zajednicom, odnosno, odgovarajućim institucijama društva, prije svega državom. Ispuštanje iz vida jednog ili drugog znači narušavanje autonomije pojedinca, ili pak anarhično stanje društva. Radi se prije svega o neprevladanoj protivrječnosti privatnog i društvenog u samom čovjeku.

U tom smislu su i dileme kod anketiranih kod podijeljenosti ljudi na jake i slabe, tj. neizdiferenciranog stava o tome koje su osnovne vrijednosti pojedinca kao prirodnog i društvenog bića.

U svemu ovome je naročito interesantna slijedeća suprotnost u svijesti anketiranih: na jednoj strani preferiranje "kolektivizma" a na drugoj negativno doživljeno iskustvo evidentne potčinjenosti i degradiranja pojedinca državno-partijskim monopolom tj. kolektivističkim institucijama društva.

Interesantno je da "članstvo u SKJ" predstavlja značajan faktor socijalne promocije u pogledu višeg ranga na hijerarhijskoj ljestvici, komandno-kontrolnog sistema organizacije rada i drugih elemenata društvenog i ličnog standarda*, dok se to ne može konstatovati u vezi sa uticajem na izgradnju strukture svijesti iako je u programu SKJ upravo tome dat prioritet. Bitnih razlika nema ni po jednom elementu svijesti s obzirom na članstvo u SKJ.

Neizdiferenciranost svijesti ispitanika s obzirom na školu, zanimanje, radno mjesto, socijalno porijeklo, govori o tome da se proces socijalizacije pojedinca u našem društvu nije odvijao u "prirodnim" uslovima - porodica, škola, oblici svijesti, kultura, rad, već pod uticajem ideološko-političkog determinizma koji je inače osnovna karakteristika globalnog društvenog sistema.

Zbog toga je u svijesti našeg čovjeka evidentno "lomljenje" između zahtjeva koje mu postavlja ontološko-antropološka sadržina tj. njegova ljudska priroda univerzalnih etičkih principa i načela demokratske svijesti na jednoj strani i spoljnih pritisaka ideološko-političkog monopola na drugoj. Jednostavno svijest pojedinca je bez strukture, naročito bez demokratske strukture.

* vidi: Slobodan Vukićević: "Circulus vitiosus" komandno-kontrolnog sistema organizacije rada i političkog determinizma, Sociologija br.4/80, Beograd.